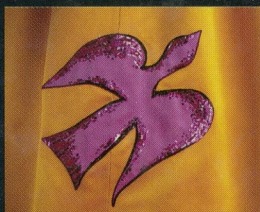
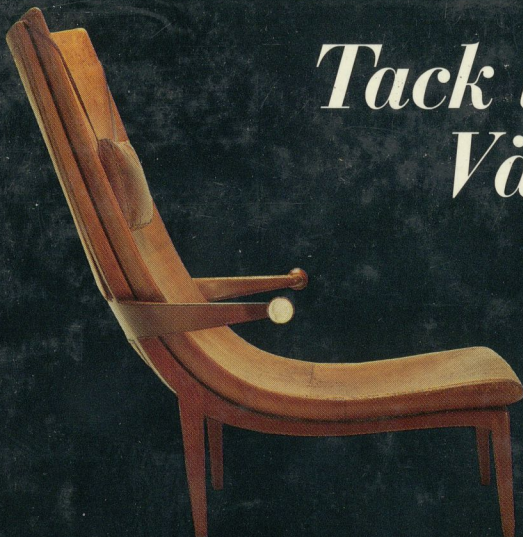

Tack vare våra Vänner!

*Tack vare våra
Vänner!*

FATABUREN 1994

NORDISKA
MUSEET

Tack vare våra Vänner!

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1994

FATABUREN 1994

ISBN 91 7108 356 1

ISSN 0348 971 X

Redaktör Teje Colling

Fotograf och bildredaktör Birgit Brånvall

Layout Börje Reinhold, Bohusläningens Boktryckeri AB

Omslag Lena Lindqvist

Teknisk redaktör Berit Nordin

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om inte annat anges. I de fall fotografens namn inte uppges är denne okänd.

Summaries translated into English by Skans Victoria Airey

Tryckt hos Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1993

Morastugan på 1890-talet.

SKANSEN, INDUSTRI OCH VÄNNERNA

Arne Biörnstad

När Artur Hazelius lyfte upp Morastugan i Dalarna och satte ner den på Skansen 1891, satte han igång en process som pågår än i dag. Han började bygga en miniatyrbild av Sverige med lappläger, dalahus och blekingestuga.

Han fyllde på under 90-talet med hus från Jämtland och Hälsingland, Västmanland, Västergötland och Östergötland och till sist lyckades han flytta en hel gård från Oktorp i Halland.

Oktorpsgårdens flyttning betydde en höjning av ambitionsnivån. De första husen var solitärer, lösryckta ur sina funktions-sammanhang. Oktorpsgården är en hel, komplett anläggning med bondens alla hus och dessutom med många av de ursprungliga inventarierna.

Den ambitionsnivån har Hazelius efterföljare försökt hålla. Nästan alla senare flyttningar har inriktat sig på så hela miljöer som möjligt och den lilla Morastugan kompletterades under 1920- och 30-talen med flera hus till en hel gård.

”Mitt museum skall vara ett allmogemuseum”, sa Hazelius. Han gjorde inte något försök att flytta en herrgård eller någon stadsbebyggelse. Visserligen tog han hand om Emanuel Swedenborgs lusthus från Hornsgatan i Stockholm, men det var av person-historiska skäl. Och visst flyttade han ett litet lusthus från Bellmansgatan, men det var närmast prydnad i det parklandskap han komponerade kring sina hus.

Parklandskapet rymde efterhand också väldiga mängder burar för de både vilda och tama djur, som skulle vara levande delar av

sverigebilden. Och Skansens naturliga växtlighet kompletterades genom plantering av tusentals träd, buskar och örter.

I landskapet anlades en oändlig mängd slingrande vägar, som alla fick namn efter kungar, drottningar, fältherrar, vetenskapsmän, författare och andra berömda personligheter, som det svenska folket skulle komma ihåg och lära sig namnen på.

Detta Skansen blev en scen på vilken dramatiska skeenden ur svenska historien illustrerades till folkets uppbyggelse och förnöjelse. I Hazelius värfester ingick alltid magnifika festtåg, där kungarna Gustav Vasa, Gustav II Adolf, Karl XII eller Gustav III i regel spelade framträdande roller, men också fältherrar, hovfolk, borgare och soldater fanns med. Alla givetvis i tidsenlig dräkt, vilket fordrade avsevärda förberedelser, särskilt som festtågen kunde innehålla upp till 600 deltagare.

Hazelius tycks ständigt ha varit fylld av idéer om hur han skulle bygga vidare på Skansen och hur han skulle fylla scenen med liv. I

*Oktorpsgården. Foto Arne
Biörnstad.*

takt med de växande planerna arbetade han intensivt med att söka utvidga Skansens område för att få plats med allt han ville skapa och för att nå kontakt med omgivningens stora promenadstråk, så att publiken lätt kunde komma in på området.

Uppbyggnaden, programverksamheten och markförvärven kostade stora pengar. Pengarna fanns aldrig i förväg. Dem skaffade Hazelius alltid i efterhand. Besluten kom före medlen. Så blev han också känd som Sveriges störste tiggare med en oöverträffad förmåga att vädja om bidrag i fosterlandskärlekens namn. Ibland kunde det bli riktigt kritiskt, som när hans förtrogna amanuens Sigrid Millrath en oktoberdag fick en orderlapp av styresmannen, där det stod: "Skulle SM vilja ta en häst och fara upp till den rika änkefru Andersson och söka få henne med på 'Drottningens lista' – bland de 50 för nedre Skansen? Vi måste nu ut och tigga till höger och vänster för att uppehålla livet!"

Det verkar helt logiskt att Hazelius till sist arbetade ihjäl sig. Det blev inte något lätt arv han lämnade till sina efterföljare. Man kan nog påstå att hans sätt att leda sin institution var den upplyste despotens. En despot vars tankar om museets fortsatta uppbyggnad på många sätt låg före de samtida kollegernas.

Någon person med Hazelius kapacitet och viljeinriktning fanns inte att ta över arvet och den trogna och kvalificerade personalen var invand att följa sin starke chef. Det blev ett stillastående årtionde efter Hazelius död innan det hände så mycket nytt på Skansen igen.

Men efterhand blev det fart. Allt mer av Sveriges lantliga bebyggelse fick en presentation på Skansen. Hus för bönder och torpare. Kyrkan tog sin plats mitt i byn och 1930 lämnade man Hazelius allmogekoncept. Sverigebildens vidgades genom flyttningen av Skogaholms herrgård. Ungefär samtidigt blev det dags för stadsbor att kliva in i tavlan. Petissan hade visserligen tagit sig till Skansen redan 1907, men stannat på nedre Sollidenområdet bakom Villa Diorama. Där tänkte man sig ett tag bygga upp ett litet stadsamhälle, men det blev aldrig något av det.

Räddningen av Hazeliushuset till Skansen 1926 blev inledning till ett mångårigt planerande av en samlad stadsbebyggelse på berget ovanför Djurgårdens ridhus och området intill som länge använts som materialgård. Ritning gjordes efter ritning, diskuterades och justerades. Medan diskussionerna höll på, rev staden mängder av gamla hus på Söder. Dem kunde man snabbt få, om man bara tog vara på dem.

Skogaholms herrgård. Foto Arne Biörnstad.

Erbjudandet om Tottieska malmgården vållade både glädje och bekymmer. Ett stenhus ville man ha och inredningen var fantastisk, men huset var så illa stort!

Dock löste sig också den saken med de kompromisser som alltid insmyger sig i planeringen, när man vill komma ifrån drömmar till realiteter. Den lilla staden växte upp och blev mycket stockholmsk i sin kuperade terräng.

Så stod stadskvarteret på 1960-talet när utredning och lott-dragning bestämt att Nordiska museet och Skansen i fortsättningen skulle gå skilda vägar. Skansens kulturhistoriska avdelning fick en ny besättning som till att börja med var mycket liten, men så småningom växte något. Många uppgifter var planerade sedan länge och skulle fullföljas. Dit hörde flyttningen av Folkets Hus, Gubbbhyllan, Väla skola och Statarlängan till Skansen samt flyttningar av Swedenborgs lusthus och Vastveitloftet inom Skansen. Därtill kom det löpande dagliga arbetet med öppethållande, un-

derhåll och verksamhet i husen. Det blev inte mycket tid över till långsiktig planering.

Något grubblades dock. Framför allt kring Stads kvarteret. Det var en bit av en stad med bostäder för både storborgare och småfolk. Där fanns stenhus och trähus. Där fanns verkstäder för mer än ett dussin olika hantverksyrken. Där fanns interiörer från 17- och 1800-talen fram till 1890-talet. Det fanns ett par trädgårdar.

Stadens huvudgata gick från Hasselbacksporten upp förbi Bokhantverkshuset, Totties, Petissan och Hazeliushuset. Tvärgränden

*Stadskvarteret en sommardag
1985. Foto Arne Björnstad.*

gick upp till Krukmakeriet och Glashyttan. En annan tvärgränd tog sig mellan Petissan och Jakobsberg upp till baksidan av scenen vid Sollidenplanen. Det var hela gatunätet. Tråkigt nog var det ingen som alls uppfattade huvudgatan som gata, eftersom den hade hus bara på ena sidan. Den stora tvärgränden blev "gatan" i publikens ögon.

Där stämde inte ursprungsplanen med resultatet tyckte vi. Och vi saknade de uthus, som borde ha funnits. Handelsboden var utan bodar på gården. Herr Tottie hade varken stall eller vagnbod. Och varenda människa i stan måste lämna den för att förrätta sitt tarv. Det fanns inga dass på gårdarna.

Granskade man beståndet av verkstäder noga, kunde man tycka att ett par viktiga yrken saknades, nämligen snickare och skräddare. Och med tanke på senare tider hade det inte skadat med en fotoateljé. Stadens administrativa sida fanns inte alls med. Borde man inte ha ett rådhus? Med en rådhuskällare i?

Så kunde vi fundera fritt utan att bekymra oss om ifall det fanns plats för flera gator, hus och trädgårdar och utan dystra tankar på vad det skulle kosta att genomföra allt vi borde komplettera med. Och hur långt skulle vi sträcka oss fram i tiden? Nu nådde vi inte längre än till 1890-talet. Där ville vi inte stanna för alltid.

Vi ville visa hur man så småningom flyttade ur alla små träkåkar och flyttade in i bostadshus av sten. De som bodde så, jobbade förmodligen inte längre med hantverk utan på kontor eller i industri. Vi tyckte det var industridags för Skansen.

Tankar av den sorten behövde diskuteras med fackfolk utanför Skansen för att mogna och resultera i något realistiskt förslag. Närstående intressenter var Nordiska museet och Stadsmuseet och en arkitekt var nödvändig för att sätta form på funderingarna. Därför bildades en första arbetsgrupp hösten 1971. I den ingick Elisabet Hidemark från Nordiska museet, Marianne Råberg från Stadsmuseet, arkitekten Ove Hidemark samt Arne Björnstad och Ingemar Liman från Skansen.

Gruppen tyngde sig inte med några restriktioner från början utan spånade friskt för att se vad man skulle kunna tillföra Stads-kvarteret, om man fick ta ut svängarna ordentligt. Då ingick det i förutsättningarna att Skansen skulle få tillgång till den tomt som Djurgårdens ridhus disponerade. Anläggningarna där var starkt nedslitna och det hade länge sagts att ridhuset skulle flytta till Kaknäsområdet.

Julius Åbergs mekaniska verkstad vid Kindstugatan 11. Foto Key L. Nilsson.

Vi ritade och fyllde i. Provade vad som egentligen skulle kunna få plats om man ansträngde sig och det var inte så litet. Södertäljes rådhus, som vid den tiden hade flyttats på undantag, skulle man kunna klämma in. Ett par hyreshus och någon komplett hantverksgård rymdes också. På Hasselbacksportens plats lade vi en järnvägsstation och drog upp spår dit från Hazeliusporten. Den stora ytan innanför Hasselbacksporten gjorde vi till stadens torg.

Sen gjorde verkligheten sig påmind. Den 6 maj 1972 brann ridhuset och hela stadskvarteret var hotat. Garveriet blev hårt brandskadat och tog ett helt år att reparera. Den 16 juni samma år brann Ravlundagården ner totalt. Vi fick, kort sagt, annat att tänka på.

Att finna en ersättning för den brunna skånegården tog ett år och att flytta den utvalda gården från Harjager till Skansen och reda in den höll på i fyra år. Under tiden pågick återuppbyggnaden av ett hus från Stora Gungan i Enskede. Det var en tämligen kom-

Virserums Nya Möbelfabrik i oktober 1985. Foto Mats Janson.

plicerad procedur innan Stora Gungan kunde invigas som krog i Stadskvarteret 1975.

Det året inleddes med en begäran till Djurgårdsförvaltningen att få disponera ridhustomten, för nu hade ridhuset äntligen flyttat. Då kom ett nytt stort moln på planerarnas himmel. Skansens klädkammare hade residerat i Bredablick sedan 1890-talet. Där var det rymligt och bra från början, men kläderna hade under årens lopp sakta med säkert trängt undan personalen, så att arbetsförhållandena blivit olidliga. Yrkesinspektionen dömde ut lokalerna och någonstans måste vi bygga en klädkammare.

Det fanns ingen annan tomt att bygga en klädkammare på än där ridhuset stått. Hur skulle detta förenas med önskan om industri och hyreshus?

Frågan löstes. Genom att bygga klädkammaren i ett plan och ge den ett betongdäck starkt nog att bära hus, skulle man kunna få en industritomt som låg en trappa upp från gatan men ändå nedanför Stadskvarteret. Höjdskillnaden var tillräckligt stor mellan det gamla och nya området.

Till arkitekt för klädkammarbygget utsågs Kjell Abramson. Han ritade huset för klädkammaren medan arbetsgruppen för Stadskvarteret tänkte vidare över det som skulle byggas på taket. Utrymmet hade krympt, men viljan fanns att lösa problemen.

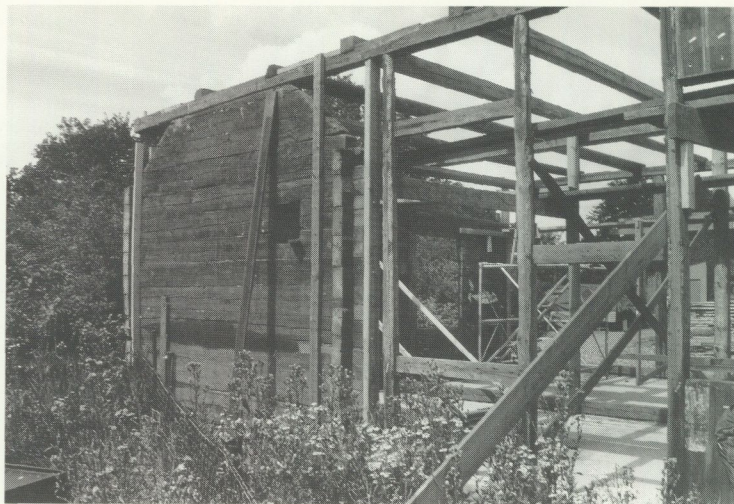
Att klädkammartaket skulle bli industriområde blev alla så småningom överens om. Skog och malm var typiska svenska råvaror. Verkstäder som arbetade med trä och järn borde vi ha.

1979 fick Skansen ett erbjudande att köpa Einar Julius Åbergs mekaniska verkstad i Gamla Stan. Den låg i botten på ett stenhus mellan två små gårdar vid Kindstugatan 11. Man fick en känsla av att gå in i en grotta, när man kom dit. Där trängdes maskinerna på golvet. Arbetsbänkarna längs fönsterväggarna var slitna och nästan svarta av olja och smuts. Handverktyg, skruvar, bultar, brickor, muttrar i alla dimensioner – överallt. En uråldrig elmotor drev två axelledningar under taket och från dem gick ett otal remmar till maskinerna. En underbar miljö att utgå ifrån! När man ville bygga upp en mekanisk verkstad. Den ville vi ha!

Här trädde Vännerna in i bilden. Lortiga verkstäder var inte vad de brukade satsa pengar på, men de bevektes och vi var mycket tacksamma, för vi kände att detta var början till något nytt och bra för Skansen. Nu hade vi maskiner. Det gällde att finna ett hus till dem.

Fabrikens äldsta, timrade del, under återuppbyggnad på Skansen 1988. Foto Mats Janson.

Det blev rätt god tid att leta hus, för staten och staden kunde inte komma överens om vem som skulle betala bygget av klädkammaren och innan den fanns i sinnevärlden kunde vi inte släpa några industribyggnader till Skansen. Hösten 1981 kom bygget igång och våren 1983 kunde klädkammaren flytta in i sina nya, efterlängtnade lokaler.

Stadsmuseet hade inventerat industribyggnader i Stockholm. Det borde inte vara svårt att finna någon lämplig verkstadslokal i rätt storlek för Julius Åbergs maskiner, trodde vi. Men det var det. Sifverts övergivna kabelverk i Mariehäll kom på tal och besiktigades. Det visade sig alldeles för storskaligt för den spirande industrin på klädkammartaket.

I Åtvidaberg, fick vi veta, stod en gammal snickerifabrik med alla maskiner kvar, sedan ägaren Gideon Johansson gått bort. Allt skulle skrotas och rivas. Fanns där något vi ville ha? En vacker novemberdag 1983 åkte vi dit och fann de flesta maskiner som behövdes för att bygga upp en snickerifabrik från tidigt 1900-tal. Nu hade vi två maskinuppsättningar men inga hus, för snickeriet i Åtvidaberg var alltför stort för våra behov.

Vårvintern 1984 pågick heta diskussioner i Norrtälje. Byggnadsaktiebolaget Diös hade köpt sekelskiftesfabriken Pythagoras för att riva den och bygga bostäder på platsen. Det var en motorfabrik som hade maskiner kvar ända från tidigt 1900-tal och där

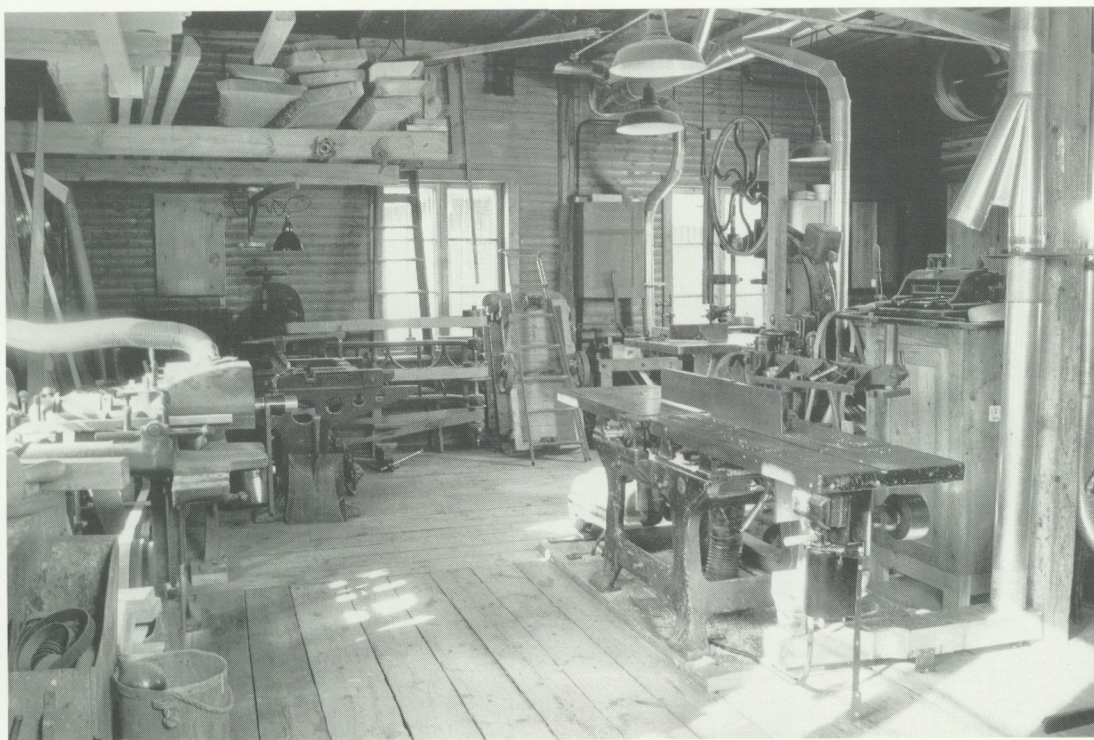
nästan inga inventarier var yngre än från 1930-talet. Läns museibyrån, länsantikvarien, riksantikvarieämbetet och Fred Andersson ville bevara fabriken där den låg.

Fred Andersson är den eldsjäl som lett lokala, frivilliga krafter att rusta upp fabriken. Deras problem var att de inte hade några pengar, att kommunen inte ville ställa upp för ett bevarande och att de först erbjudna statliga medlen inte skulle räcka till projektets genomförande.

Att fara dit och titta var som att sticka huvudet i ett getingbo. Fred Andersson var mycket misstänksam. Skulle Skansen komma och knycka allt de kämpade för? Vi förklarade att de äldre husen i komplexet Pythagoras faktiskt var precis vad vi letade efter för att illustrera tidigt fabriksbyggande i tegel och i liten skala. De husen var var glada över att ha hittat och dem var vi intresserade av.

Fred Andersson blev inte glad. Men så småningom lyckades vi övertyga honom om, att vi också ansåg att Pythagoras borde få ligga kvar som ett byggnadsminne och att vi inte skulle röra en sten

Möbelfabrikens interiör på Skansen 1993. Foto Marie Andersson.

på platsen, ifall det fanns någon möjlighet att klara ekonomin i Norrtälje. Då skulle vi bygga en kopia i stället.

Så blev det till slut. Vi detaljuppmätte Pythagoras äldre delar och kopierade dem på Skansen. Projekteringen bekostade Nordiska museets och Skansens Vänner. Bygget kom till stånd genom att Skanska offererade ett hyggligt och fast pris och att Metallindustriarbetareförbundet generöst åtog sig att betala fakturan. Metallarna ställde dessutom upp med både råd och dåd för det gemensamma intresse som skapades.

I januari 1985 hörde Kalmar läns museum av sig till Mats Jansson på Skansen. De ville tipsa om att det fanns nedlagda snickerifabriker i Virserum. Något senare fick jag tillfälle att prata några

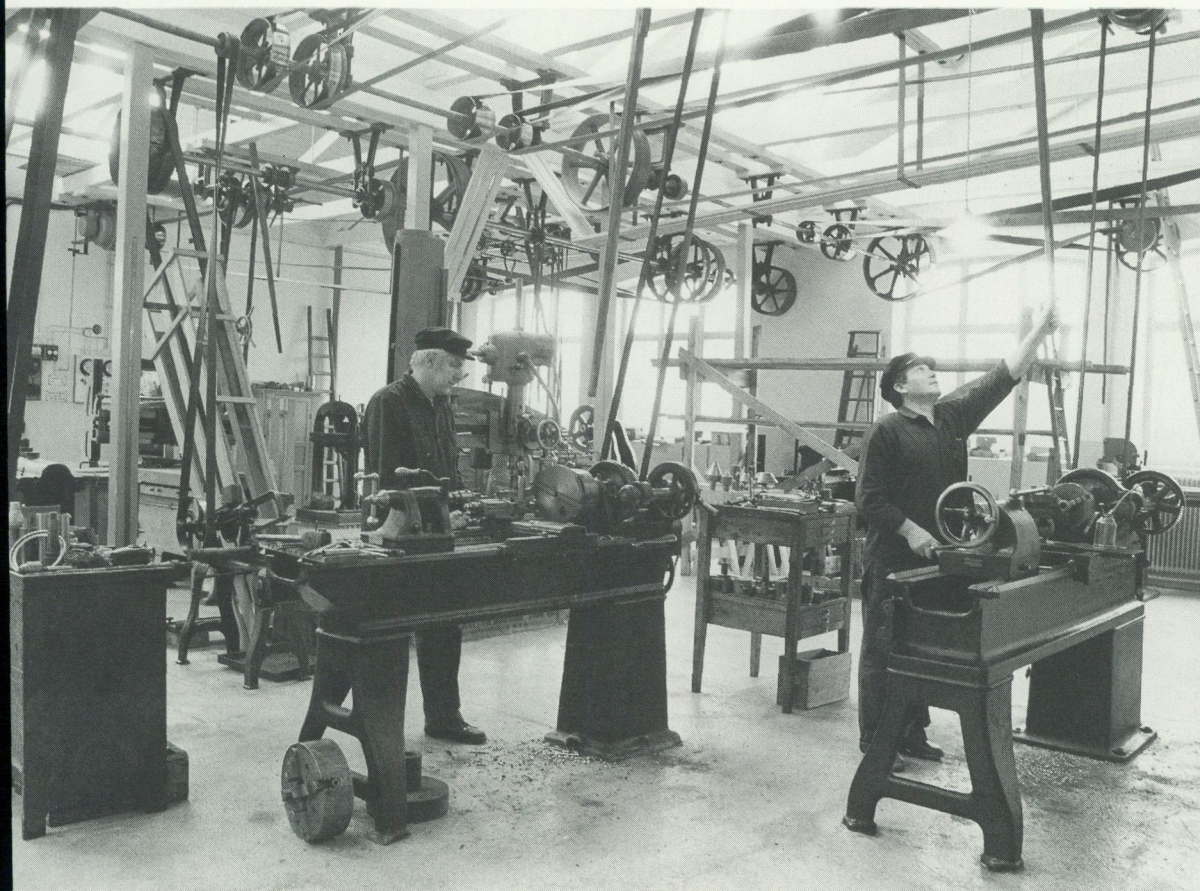
*Mekaniska verkstaden 1993.
Foto Marie Andersson.*

minuter i Stockholms lokalradio för att sprida våra önskemål om hus för industri på Skansen. Det råkade en gammal skolkamrat höra och ringde upp mig. Han hade nämligen en svärfar som ägde en av de där nedlagda fabrikerna i Virserum. Då åkte vi dit och blev mycket väl mottagna av Philip Nilsson i Virserums Nya Möbelfabrik. Så ny var den inte längre. Tvärtom. Men det var just det vi ville ha. Litet för stor kanske, men när vi fick gå igenom den och höra om dess historia från det första lilla huset, via olika tillbyggnadsetapper till slutskedet, så insåg vi att en tillbakagång till etapp två skulle ge oss vad vi behövde. Då slog vi till.

Till köpet och återuppbyggnaden av snickerifabriken på Skansen krävdes återigen pengar. De första bidragen svarade Sveriges

*Mekaniska verkstadens interiör
1993. Foto Marie Andersson.*

Möbelindustriförbund och Svenska Träindustriarbetareförbundet för och när sedan Vännerna åter i flera omgångar lämnade generösa bidrag, så seglade projektet lyckligt i hamn.

Skansens tränade bygglag satte igång 1987. Först rekonstruerades fabriken ursprungligaste hus. Det var en liten timmerbyggnad, vars ena långsida ingår i anläggningens västra gavel. Fabriken låg intill en å, som gav den ursprungliga drivkraften genom ett stort vattenhjul utanför timmerhusets kortsida. Philip Nilsson hade som pojke upplevt hur besvärligt det kunde vara under vintern, när detta vattenhjul ibland blockerades av is, som skulle huggas bort, så att maskinerna kunde gå.

När elkraften blev tillgänglig kunde man med glädje göra sig av med den besvärliga vattendriften och så byggdes fabriken ut till den storlek som nu visas på Skansen.

De ursprungliga maskinerna fanns inte längre, när vi köpte huset, men hyvelbänkar, ett stort limhjul där limfogar kunde framställas och en del andra verktyg kunde vi få. Nästan alla behövliga maskiner ingick i köpet av Gideon Johanssons verkstad i Åtvidaberg.

Det hade stått i bladen, att vi byggde en snickerifabrik och det kom en förfrågan från Nacka om vi hade intresse av ett nedlagt snickeri där. Det visade sig vara en bra fråga. I Nacka förvärvades en mängd handverktyg, en träsvärv, virke och verkstadens kontor i det praktiska enmansformat som varit typiskt för äldre småindustri. Kontoret lyckades vi bygga in på ett naturligt sätt i ena änden av verkstaden.

Takstolen hade ursprungligen varit öppen för lagring och torkning av virke på dragbanden. Där gjorde vi ett avsteg och lade in bjälklag. Den för publiken osynliga vinden inrättades till en separat, helt modern snickarverkstad för snickarmästaren Tomas Tempte och hans egna, små maskiner.

I den nedre, publika delen av huset installerades de gamla maskinerna och renoverades till körklart skick av maskinreparatören Arnold Höök. Installationen gjordes så, att ett särskilt utrymme reserverades för publiken, staketavskilt från alla maskiner. Den gamla verkstaden skulle vara daglig arbetsplats för möbelsnickaren Tomas Jonestone och dessutom kunna användas av snickarna i Skansens Borgerskap under hantverksdagar.

Avtal har träffats med Tempte och Jonestone, som bl a innebär att de disponerar var sin verkstad, men med gemensam skyldighet

att på bestämda tider visa den gamla fabriken för Skansens besökare.

Medan maskininstallationerna pågick i snickeriet, började den blivande mekaniska verkstaden att resa sig över klädkammartaket. Pythagoras karakteristiska profil med det fönsterförsedda sågtaket avtecknade sig mot djurgårdsekarna utanför och dess kontorsbyggnad kom på plats. Kontoret ansåg vi vara viktigt. Industri och stordrift kräver planering, administration och arbetsledning. Det skall markeras genom ett kontor.

Samarbetet med Metallindustriarbetareförbundet blev mycket givande. Kunniga män i blåställ med Sven Gunnar Jonsson från Eskilstuna i spetsen började plocka in maskiner i den ljusa hallen. Svarvarna, bormaskinen, kallsågen och kipphyveln och litet till från Julius Åberg kom raskt på plats. Fyllde mycket liten del av ytan. Lystet började metallarna bliga efter mera maskiner.

Detta var också män som visste var de skulle leta och tigga sig fram inom verkstadsindustrin, som de kände så väl. Följaktligen anlände den ena maskinen efter den andra, i täta och tontunga led, renoverades och anslöts till den växande skogen av remmar från takets axelledningar.

Samma män bildar nu också en kader som kan verkstaden utan och innan och är beredda att demonstrera den på ett verkligt yrkesmässigt sätt.

Skansen har fått sitt industriområde och tagit ett nödvändigt kliv närmare vår egen tid. Det tog 22 år att genomföra projektet från första tanken till färdigt resultat. Många har bidragit, som inte kunnat nämnas i denna korta berättelse. Det har också funnits problem, stötestenar och bromsklossar, men dem glömmar vi så gärna när det ändå blivit resultat. Det är mycket roligare att minnas gensvar och stöd i strävandena att föra Skansen framåt. Ett sådant stöd har vi hela tiden känt från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner. Tack goda Vänner!